

РЕЦЕНЗИЯ

от проф.дпн Дора Левтерова,

относно дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор”

в област на висше образование 3. *Социални, стопански и правни науки,*

Професионално направление 3.2. *Психология,*

Докторска програма *Специална психология,*

Тема на дисертационния труд: „ Психо-социални детерминанти на образованието при атипично развитие”

Автор на дисертационния труд: Цветомира Ангелова Ангелова

Научен ръководител: проф.дпсн Цанка Попзлатева

Цветомира Ангелова е докторант в катедра «Психология» в Педагогически факултет на ПУ «Паисий Хилендарски» от 2013 г. Представените материали позволяват да се направи оценка на постигнатите от нея резултати в дисертационния труд.

Цветомира Ангелова е завършила ОКС «Бакалавър» - балканистика в СУ «Св. Климент Охридски» през 2010 г. През 2015 г. завършва ОКС „Магистър” по „Училищна психология” в ПУ «Паисий Хилендарски». Има придобита педагогическа правоспособност от 2011 г. от Тракийски университет - Стара Загора. Докторантката владее английски, френски и румънски език, и ползва гръцки, албански и руски език. Работи като психолог в Регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование – гр. София.

Интерпретираната проблематика в дисертационния труд е актуална за специално-психологическата и специално-педагогическата теория и практика. Дисертационният труд има следната архитектура: въведение, три глави, заключение, използвана литература и е в обем от 196 страници, от които 172 страници основен текст и 9 страници библиография. Съдържа 14 страници приложения, 63 таблици, 16

фигури и 5 схеми. Литературата съдържа 145 литературни източника, от които на кирилица са 89 заглавия и 56 заглавия на латиница.

Във **въведението** е предложена научно-теоретична обосновка на изследването, като се изброяват теоретико-методологични актуални проблеми за образованието на деца със сензорни и физически увреждания и теориите, които са съотносими към тях. Предложена е и научно-приложна обосновка на изследването, в която се маркира връзката с текущите реформи в образованието. Представени са предмет, обект, цел, задачи и шест хипотези на дисертационното изследване.

Първата глава представя теоретични и методологични проблеми на образованието и психическото развитие в парадигмата на конструктивизма. В параграф **1.1.** е разгледан проблемът за развитието в психологическата наука през призмата на нейните основни изследователски парадигми - базовите методологични принципи на съвременната психология в изучаването на психическото развитие: детерминистичен, холистичен, генетичен, конструктивистки, дейностно-комуникативен, личностен, системно-структурен. Направена е връзка със съвременните разбирания за психичното здраве и социалната адаптация. В параграф **1.2.** се разглежда проблема за обучението и развитието при деца с увреждания. Прави се опит да се промени етикетиранията дефиниция и термин за “аномално психическо развитие” с термин “атипично развитие”. В контекста на актуалните разбирания за развитието на децата с увреждания и стимулиране на общото им функциониране и адаптивното им поведение, а не с фокус на дефицити и неумения, този опит е похвален. Определено, обаче провокира въпроси: Терминът “атипично развитие” не е ли също етикетирател? Прямо определени правила, норми и стандарти, всяко различие би могло да се определи като атипично, дори когато е в параметрите на флукуацията им. По тази дискусийна тематика не личи ясно авторската позиция, още повече че след уточняването на термин “атипично развитие” се интерпретира аномалното развитие, при това с

висока експлоатация на термини като “дефект”, “аномално дете”, “анормално развитие”, дизонтогении.

Самото дефиниране на “атипично развитие”, за което не става ясно дали е авторско или е цитирано също поражда въпроси. В дисертационния труд, без да е отбелязано цитиране се чете: “Атипично развитие е развитие с наличие на първично/ядрено нарушение и вторични отклонения в когнитивната система, но които устойчиво подобряват социалната адаптация и разкриват перспективи за личностна самоактуализация в следващите възрастни периоди.” Не става съвсем ясно дали наличието на първично/ядрено нарушение и вторичните отклонения /в контекста на теорията на Виготски/ са предиктор за устойчивото подобряване на социалната адаптация и извеждат перспективни аспекти на Аз-концептуалността или поради тях се налага да се търсят специфични като различие когнитивни профили.

Друг анализиран проблем в параграф **1.2.** е по посока на отделни аспекти на специалното, интегрираното и приобщаващото образование, които докторантката приема за значими за изграждането на персоналната идентичност. Внася се акцент на психосоциалните интеракции и ролята на училището за социалното приспособяване спрямо притежаваното увреждане, а не към биологичните му детерминанти. Не е видна спецификата на отделните видове образование към важни проблеми на идентичността: при притежавано увреждане формирането на персоналната идентичност е като увредено лице или формирането на персонална идентичност е като различно лице въпреки притежавано увреждане. Прецизират се на десетина страници твърдения на различни специалисти за подходящо обучение, подходящи среди и условия за всяко дете, които безспорно са валидни, но звучат доста декларативно защото не се търси дори хипотетичен отговор кои са подходящите среди, обучения, условия и т.н. за отделните групи деца със специални образователни потребности.

В параграф **1.3.** се интерпретират биопсихосоциалните детерминанти на образованието и развитието на деца със сензорно-моторни увреждания. Внася се анализ на концепцията “дефицитарното

развитие”, както и на ролята на биологичните и социалните фактори в развитието на деца с увреден слух, незрящи и с физически увреждания.

Параграф **1.4.** тълкува социално-педагогическия контекст и психичното здраве на ученици със сензорни и опорно-двигателни увреждания. Прави впечатление позоваването на ограничен брой автори с научни изследвания, въпреки че изцяло анализът е подчинен на социокултурната /конструктивистка/ теория, която е разработена и теоретично и експериментално достатъчно обхватно.

Във **втора глава** е представен експерименталния дизайн на дисертационния труд. Предметът, обектът и изследователският въпрос са представени обстойно и с логическа детерминираност от теоретичния анализ. Добро впечатление прави операционализирането на понятийния апарат. В дизайна на емпиричното изследване са изведени ясно и точно целта, 6 хипотези и задачите на емпиричното проучване. Уточнени са изследователските стратегии и участниците в изследването. Репрезентативната извадка е богато онагледена с диаграми. Дизайнът на използваните методи включва един авторски инструмент тип въпросник с две скали и батерия за емпирична оценка на поведението на Акенбах (ASEBA). Представени са статистическите методи за анализ на получената информация.

Трета глава съдържа резултати и дискусия по тях. Направена е прецизна описателна статистика на авторския Въпросник за контекст на атипичното развитие (ВКАР). Структурата и съдържанието на психосоциалната ситуация на развитие при извадката от ученици със слухови, зрителни и двигателни увреждания демонстрира разпределение по равнище на психосоциално функциониране при 67% с нормативно равнище на психо-социално функциониране или атипично компенсаторно развитие, 19% с ниско равнище или усложнена психосоциална ситуация на развитието и 14% с високо равнище на психо-социално функциониране, сравнимо с това на връстниците, като средната величина на социално-педагогическото функциониране ($M_s=25.29$) е по-висока от тази на психическото ($M_p=21,21$). При

установена статистически значима корелационна зависимост между резултатите по двете субскали на развитието ($R=0.345^{**}$, при $p=0.01$), с основание се приема наличие на общ подкрепящ и развиващ ефект от образователната среда.

Обстоен, но без излишна детайлизация е анализа на резултатите от въпросниците на Achenbach, които предлагат надеждна холистична оценка на психичното здраве и равнището на адаптивно функциониране при деца и юноши със сензорни и физически увреждания. Батерията позволява извеждане на групови и индивидуални профили на развитието, очертавайки рисковите и протекционни фактори. Съвсем естествено, резултативно и логически обосновано, докторанктата обобщава, че учениците със сензорни и физически увреждания имат не само очертано висок дял на клинично изразени емоционални и поведенчески проблеми, но психичните разстройства във всяка категория са многоаспектни. Въпреки наблюдаваните специфики, свързани с първичното увреждане, се утвърждават ясно доминантната на Интернализиран тип разстройства и ограничени прояви на Екстернализиран тип нарушения във всички субкатегории ученици със сензорни и физически увреждания.

Интерпретацията на получените резултати от емпиричното изследване потвърждава поставените шест хипотези. Ангелова конкретизира теоретични и приложни изводи, и констатира постигането на целта на изследването отнасяща се към разширяване на познанието за вариациите на психосоциалната ситуация на развитие и констелацията от защитни и рискови фактори за психичното здраве на учениците със слухови, зрителни и двигателни увреждания, обучавани в качествено различните образователни условия на специалното и общообразователно училище.

Смятам, че като най-съществени приноси от дисертационното изследване биха могли да се посочат свързаните с апробация на съществуващ и авторски конструиран въпросник:

- Конструираният психодиагностичен инструмент „Въпросник за контекст на психосоциалното развитие“, който посреща нуждите на съвременната психоконсултативна и психотерапевтична практика в реформиращата се българска образователната система.

- Апробиран е стандартизиран за българските ученици инструмент за оценка на психичното здраве (ASEBA), който осигурява възможности за по-висока обективност на психодиагностичния процес в случаите на специфичните комуникативни проблеми при деца с увреждания.”

Другите посочени приноси също са значими и са детерминирани от дисертационното изследване, но също така и имат изключително важно значение както за развитие на психологията на децата и учениците със сензорни и физически увреждания, така за образователните практики в процеса на приобщаващото образование.

Приемам напълно посочените приноси в теоретичен и в научно-приложен аспект, които докторантката е извела като самооценъчни и смятам, че те са достатъчни за присъждане на образователната и научна степен доктор.

Публикациите на Ангелова са шест, като една от тях е под печат. Всичките публикации са в сборници от реномирани научни форуми.

Препоръки

Удачно би било да се избере унифициран термин за употреба в дисертацията относно децата с физически увреждания /съобразно действащата нормативна база/, тъй като се ползват тремини: “двигателни”, “опорно-двигателни”, “моторни” , “физически” увреждания.

Дисертационният труд определено би спечелил, ако теоретичните и експериментални интерпретации биха били основани на повече психологическа научна литература и по-малко педагогическа предвид спецификата на докторската програма.

Добре би било да се избягнат технически и пунктуационни грешки, както и наличието на недовършени изречения в първа глава.

Предложената дисертация позволява перспективни изследвания по темата, предимно по отношение на реализацията на приобщаващото образование. Получените и представените в дисертационния труд резултати от изследователската работа могат да бъдат използвани в образователния процес във висшите училища, както и в бъдещи научни изследвания, и в практическата дейност в областта на психологията за деца и ученици със специални образователни потребности и образователните процеси с тях.

От дисертационния труд ясно личи професионалната пристрастност на докторантката към намиране на ключови патерни за подобряване на психо-социалната ситуация за деца и ученици със сензорни и физически увреждания в образователното пространство. Същевременно, текстът е четивен и стегнат и е видна психологическата подготвеност на Ангелова.

В заключение, смятам че би могло да се даде **положителна оценка** по отношение на дисертационния труд, цялостното изследване и дейност на докторантката.

В този контекст, предлагам на Научното жури **да гласува присъждане** на образователната и научна степен „**доктор**” на Цветомира Ангелова Ангелова в областта на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, Професионално направление 3.2. Психология, Докторска програма Специална психология.

09.06.2017 г.

Изготвил рецензията:

Пловдив

(проф.дпн Дора Левтерова)